

ОГРАНИЧАВАНЕ НА ПРАВОТО НА СОБСТВЕНОСТ В ПРАКТИКАТА НА ЕВРОПЕЙСКИЯ СЪД ПО ПРАВАТА НА ЧОВЕКА

Бойка Чернева

RESTRICTION ON THE RIGHT OF OWNERSHIP THE CASE LAW OF THE EUROPEAN COURT OF HUMAN RIGHTS

Бойка Чернева

Abstract: *The right to inviolable private property is a fundamental right of citizens and must be protected at national level in compliance with International Law and European Law. The implementation of the European Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms is crucial. The case law of the European Court of Human Rights in Strasbourg highlights the need for a 'fair balance' between individual rights and the public interest in imposing restrictions on rights at national level. Property rights are part of a comprehensive approach to the protection of human rights and are considered in relation to civil and political rights. There is a specific relation between the right to property and the right to a fair trial.*

The establishment of state fees and the determination of attorneys' fees as court costs are considered by the European Court of Human Rights as a restriction on the right to property. In legal theory and practice, these problems are defined as the 'price of justice' - a fair balance between the impact of property and the functioning of the rule of law. Of great importance in this regard is the Case of the National Movement 'Ecoglasnost' against Bulgaria, subject to presentation and analysis in the exhibition.

The issue is refracted through the prism of the need to deepen legal and economic research and the effectiveness of law.

Key words: right to property, human rights, state fees, attorneys' fees, case law

Въведение

Правото на собственост се разглежда в политически, икономически и юридически контекст. То има своите различни проявления в отделните правни системи, които могат да бъдат проследени на международно, европейско и национално равнище. Практиката на Европейския съд по правата на човека (ЕСПЧ) позволява извеждане на основните характеристики на правото на неприкосновена частна собственост от гледна точка на хармонизирането на националните правни системи на държавите членки на Съвета на Европа при защита на имуществените права на основание на Протокол № 1 към Европейската конвенция за защита правата на човека и основните свободи (ЕКЗПЧОС).

Правото на неприкосновена частна собственост е основно право на гражданите. То изразява разбирането на модерното право за притежанието и социалния прогрес. От съществено значение е определянето на допустимите ограничения, които държавите могат да налагат при упражняването на правото на собственост. В своята практика Европейският съд по правата на човека (ЕСПЧ) дава официално тълкуване и достига до съществени изводи за критериите, които

следва да бъдат съобразени при въвеждане на ограничения на правото на неприкосновена частна собственост в националното законодателство. Особено актуална е темата за прекомерния размер на държавните такси и адвокатските възнаграждения в рамките на правораздаването като недопустимо ограничаване както на правото на справедлив съдебен процес, така и на правото на собственост.

1. Правото на собственост съгласно Протокол № 1 към ЕКЗПЧОС

В основния си текст ЕКЗПЧОС урежда гражданските и политическите права на гражданите, сред които са правото на живот, абсолютната забрана на изтезанията, лошото или унизително отношение или наказание, правото на справедлив съдебен процес, свободата на словото и др. Правото на собственост е част от второто поколение права на човека - икономическите, социалните и културните права. То е установено в Протокол № 1 към ЕКЗПЧОС. Съгласно чл. 1, ал. 1 „Всяко физическо или юридическо лице има право мирно да се ползва от своята собственост. Никой не може да бъде лишен от своята собственост освен в интерес на обществото и съгласно условията, предвидени в закона и об-

щите принципи на международното право”.

Текстът на чл. 1, ал. 1 от Протокол № 1 към ЕКЗПЧОС не използва формулировката „право на неприкосновена частна собственост” или „право на собственост”, тъй като държавите не са успели да се споразумеят за единен подход при очертаване неговото съдържание. Използвана е твърде обща формулировка „собственост” в смисъл на притежание. Този подход с основание се критикува от редица държавите членки на Съвета на Европа, сред които Обединеното кралство и Швеция. За разлика от други основни права, гарантирани от ЕКЗПЧОС, съдържанието на правото на собственост не е определено чрез установяване на производни права. Липсва дефиниция за собственост (Панайотова, Л., 2019, стр. 165). Този подход дава възможност за твърде широко тълкуване на границите, в които държавите могат да въвеждат ограничения. Това е предпоставка за нарушаване на правото на собственост. Протокол № 1 към ЕКЗПЧОС урежда преди всичко реализирането на правото на собственост в условията на допустими ограничения, наложени от държавите.

Не по-малко специфичен подход е използван в чл. 1, ал. 2 от Протокол № 1 към ЕКЗПЧОС, който установява, че чл. 1, ал. 1 „не накърнява по никакъв начин правото на държавите да въвеждат такива закони, каквито сметнат за необходими при осъществяването на контрол върху ползването на собствеността в съответствие с обществения интерес или за осигуряването на плащането на данъци или други постъпления и глоби”. По този начин се определят допустимите граници за въвеждане на ограничения чрез националните законодателства.

По отношение на ползването на правото на собственост в съответствие с обществения интерес има утвърдена практика, както на ниво ЕСПЧ, така и на ниво конституционно правна защита. Правната теория и практика традиционно разглеждат национализацията, отчуждаването и реституцията като ограничения на правото на собственост. По-малко внимание се обръща и липсват достатъчно изследвания на ограниченията, свързани с осигуряването на плащането на данъци и други постъпления в държавния бюджет.

Ограничаване на правото на неприкосновена частна собственост придобива значение при решаването на един сравнително нов въпрос, който се обсъжда на европейско и национално

ниво, а именно: „Представлява ли прекомерният размер на държавните такси и на адвокатските възнаграждения като част от съдебните разходи в рамките на правораздаването нарушение на правото на собственост?” Теорията и практиката търсят отговор на този въпрос чрез разглеждане на принципа на правовата държава и на връзката между правото на справедлив съдебен процес и правото на собственост. Практиката на ЕСПЧ, а и на българските съдилища, е в посока на определяне на прекомерните държавни такси и адвокатските възнаграждения в рамките на правораздаването като засягане на функционирането на правовата държава и нарушаване на повече основни права. Налице е нарушение както на правото на справедлив съдебен процес, така и на правото на собственост. Възприетият подход в Протокол № 1 към ЕКЗПЧОС, че плащането на данъци или други постъпления или глоби не представлява нарушаване на правото на собственост, не е абсолютен. Поставят се на обсъждане, както юридически характеристики, така и икономически показатели – сравнително нова тема в правната теория и практика. Тяхното представяне „среща” границите на по-общите критерии, с които следва да се съобразяват държавите, въвеждащи ограничения на правото на собственост.

В практиката си ЕСПЧ се стреми да преодолее липсата на детайлизация на правото на собственост в Протокол № 1 към ЕКЗПЧОС и достига до редица по-конкретни критерии, които следва да се използват за преценка дали националното законодателство на държавите членки на Съвета на Европа съответства на Конвенцията. Именно те са от съществено значение при институционализирането на защитата на правото на собственост на национално равнище.

2. Трите правила в практиката на ЕСПЧ при ограничаване допустимо ограничаване на правото на собственост

В своята практика ЕСПЧ установява три основни правила, които държавите членки на Съвета на Европа следва да съблюдават кумулативно при въвеждане на ограничения на правото на собственост. Първото правило касае необезпокояването на собствеността или т.нар. „неприкосновеност на правото на собственост”.

Второто правило се отнася до случаите на лишаване от собственост – национализация, отчуждаване и реституция. В този случай опреде-

лящо значение има предимството на обществения интерес.

Третото правило потвърждава правилото на договарящите държави да ограничават правото на собственост за гарантиране и защита на обществения интерес чрез приемането на закон – принцип на законността. Коментирайки посочените правила, ЕСПЧ акцентира на необходимостта от *справедлив баланс между индивидуалните права и обществения интерес*. Колизията е възможна в рамките на конкретен случай, тъй като всяко човешко право, включително и правото на собственост, е универсално и абсолютно по природа и по-този начин се установява в правото. „Справедливият баланс” между индивидуалните права и обществения интерес е въведен като критерий, за да се отчетат спецификите на конкретния казус. ЕСПЧ оставя възможността на държавите да определят интересите на обществото, но въвежда два допълнителни обективни критерия за определяне на „справедливия баланс”. На първо място, ограничаването на собствеността на основание на защита на обществения интерес следва да се разбира в общия смисъл на ограничаване на което и да е човешко право, предвидени на международно и национално равнище. Конституцията на Република България (КРБ) установява основните права на гражданите като неотменими (чл. 57, ал. 1), а частната собственост е неприкосновена (чл. 17, ал. 3). На конституционно ниво е предвидено и ограничение на правото на частната собственост чрез възлагане на задължение за плащане на данъци и такси, установени със закон и съобразно доходите и имуществото на гражданите съгласно чл. 60, ал. 1 от КРБ. Посоченото задължение е едно от малкото основни задължения, които предвижда КРБ. Конституционноправната уредба е в съответствие с Протокол № 1 към ЕКЗПЧОС.

На второ място, ЕСПЧ подчертава необходимостта собствеността да се регулира в източниците на правото по начин, който да възлага задължение на правоприлагащите органи да излагат мотиви при ограничаване на правото на собственост на основание гарантиране на обществения интерес. Все по-голямо внимание се обръща на необходимостта от излагане на мотиви при ограничаване на правото на собственост, както при създаване на законодателството, така и когато се присъждат разноски по делото. При решаване на правен спор особено значение при-

добива балансирането на правата и обществения интерес, което ЕСПЧ означава като „справедлив баланс“.

Факторите, оказващи въздействие върху оценката за наличие на справедлив баланс, следва да са уредени в закон. Ключово в това отношение е *Делото Спорунг и Льонрот срещу Швеция* (Sporrong and Lönnroth v Sweden, Judgment, Merits - 7151/75, 7152/75, 23 September 1982, [ECHR]), по което ЕСПЧ посочва, че справедливият баланс няма да бъде постигнат, ако засегнато лице или лица трябва да понесат „индивидуална и прекомерна тежест” по повод отчуждаването на собственост. Независимо, че всяка държава сама определя интересите на обществото, следва да вземе предвид особеностите на конкретния случай. Следователно при прилагането на критерия „справедлив баланс” трябва да се отчете и т. нар. общ баланс – законоустановеното на условията за ограничаване на правото на собственост, както и недопускане на непропорционално засягане на имуществената сфера на гражданите (Харис, Д. О’Бойл, М. Бейтс, Е., Бъкли, Б., 2013, стр. 1046).

Държавата има съществена роля при балансирането на обществения интерес и защитата на основните права. В практиката на ЕСПЧ се подчертава необходимостта от оценка на всички видове намеса в необезпокояваното ползване на собствеността при стриктно спазване на принципа на „справедлив баланс”.

Делото *Спорунг и Льонрот срещу Швеция* касае засягането на правото на собственост при отчуждаване, но има значение за всяко ограничаване на собствеността. Изискването за „справедлив баланс” следва да се разглежда във връзка с постигането на легитимна цел при въвеждането на ограничения, включително при осигуряването на плащането на данъци или други постъпления или глоби. Възниква и по-конкретният въпрос за размера на данъците и други постъпления и глоби, установявани от държавите в националните законодателства. Върху развитието на законодателството влияние оказва особеностите на националната правна система, включително правните традиции. ЕКЗПЧОП определя общи правила, които гарантират върховенството на правата на човека. Налице е сравнително ясен и добре функциониращ механизъм за мониторинг на националните законодателства на държавите членки на Съвета на Европа.

Основният проблем остава постигането на „справедлив баланс” чрез правораздаването при

решаване на правни спорове, както и справедливо определяне на държавните такси и на адвокатските възнаграждения в рамките на правораздаването, разбираани като ограничения на имуществените права. Балансирането между правото на собственост и ограниченията, наложени от държавите е проявление на комплексната защита на правата на човека, която обхваща правотворчеството и правоприлагането.

3. Делото Национално движение „Екогласност” срещу България” и правото на собственост

„Справедливият баланс” между обществен интерес и защитата на индивидуалните права се разглежда в духа на правовата държава – върховенство има онзи закон, който гарантира и защитава човешките права, включително правото на собственост.

По *Делото Национално движение „Екогласност” срещу България* (National Movement Ekoglasnost v. Bulgaria - 31678/17, ECHR 372, 15 December 2020), ЕСПЧ установява, че прекомерният размер на адвокатското възнаграждение представлява нарушение на правото на собственост, на основание Протокол №1 към ЕКЗПЧОС, защитаващ правото на всеки гражданин да ползва мирно имуществото си. През 2016 г. Национално движение „Екогласност” е осъдено от Върховния административен съд (ВАС) да плати разноски по дело (адвокатско възнаграждение) в размер на 12 000 лв. (Решение на ВАС № 11122/24.10.2016 г. по адм. д. № 8370/2016 г.). Делото е заведено от Национално движение „Екогласност” с искане да бъде отменено влязло в сила съдебно решение, което потвърждава заповед на министъра на околната среда и водите от 2014 г. да не се извършва оценка на въздействието върху околната среда по повод инвестиционно предложение за продължаване срока на експлоатация на V и VI блок на АЕЦ „Козлодуй”.

ЕСПЧ постановява, че основанията за присъждане на определен размер на адвокатско възнаграждение като съдебни разноски следва да бъдат изрично мотивирани от националните съдилища. Не е достатъчно правораздавателният орган да се позове на правната и фактическа сложност на казуса. Проблемът е в прилагането на правната уредба, а не в законодателството. ЕСПЧ коментира засягането на правото на собственост с оглед законността и пропорционалността на ограничаването. Според Съда без-

порно страната в съдебното производство, която е загубила делото, следва да поеме разноските за адвокатско възнаграждение по силата на правилото, че „разходите следват събитието”. Това правило намира своя баланс чрез възможността да се възрази срещу прекомерния размер на адвокатското възнаграждение на основание чл. 78, ал. 5 от Гражданскопроцесуалния кодекс. Оценката на прекомерния размер на адвокатското възнаграждение трябва да се направи с оглед фактическата и правна сложност на случая.

По Делото Национално движение „Екогласност” ЕСПЧ взема предвид и Наредбата за минималните адвокатски възнаграждения, като приема, че националните правораздавателни органи не са обвързани с определените в Наредбата размери, но и не могат да постановят по-ниски размери от тези, установени в Наредбата. Към момента на произнасяне на ЕСПЧ Наредбата за минималните адвокатски възнаграждения е предвижда адвокатско възнаграждение в размер на 500 лв., а присъдената сума за съдебни разноски е в размер на 12 000 лв., което представлява 24 пъти по-голяма сума. ЕСПЧ констатира, че ВАС не се е мотивирал по отношение на установената фактическа и правна сложност на случая. Още повече, че става дума за упражняване на процесуално право, което не предполага съществена фактическа сложност. Както жалбоподателят твърди, нарушено е правото му на участие в касационното производство. Проблемът е от процесуално естество и, както Европейският съд се изразява, „не изглежда да е особено сложен”. Освен това, липсва обосноваване на метода на изчисляване на възнагражденията на адвокатите, което да позволи извод за определяне на обосновано и справедливо адвокатско възнаграждение.

Наредбата за минималните адвокатски възнаграждения следва да се тълкува в съответствие със Закона за адвокатурата, установяващ принципа на свобода на договаряне. Съгласно чл. 36, ал. 2 от Закона за адвокатурата размерът на адвокатското възнаграждение трябва да бъде справедлив и обоснован и не може да бъде по-нисък от предвиденото в наредба на Висшия адвокатски съвет размер за съответния вид работа. Цитираната норма е предмет на тълкуване в Решение № 5485 на ВАС, 5-членен състав, I колегия от 2 май 2017 г. Адвокатските възнаграждения са справедливи и обосновани при наличие на два обективни критерия. Необходимо е бъде напра-

вена оценка на обема и сложността на дейността и „величината на защитавания интерес“.

Изложените аргументи в Решението на ЕСПЧ по Делото Национално движение „Екогласност“ срещу България дават възможност да се обърне внимание на значението на пропорционалността при упражняване на основните права, включително и на правото на собственост. Необходимо е да се постигне справедлив баланс между изискванията на общия интерес и изискването за защита на основните права на индивида, многократно подчертавано в практиката на ЕСПЧ. По Делото Национално движение „Екогласност“ срещу България ЕСПЧ не преразглежда националното законодателство, което дава възможност на съдилищата да определят разносните по делото, а извършва преценка дали техният размер засяга правото на неприкосновена частна собственост на жалбоподателите. Обсъжда се наличието на „справедлив баланс“ между обществения интерес и засягането на имущество. В този смисъл са и решенията на ЕСПЧ по делата *Beyeler v. Italy* - 33202/96 [2000] ECHR 1 (5 January 2000), Делото Костов и други срещу България – 66581/12 [2020] ECHR (14 май 2020) и др.

4. „Цената“ на справедливостта – отговорът на теорията

Като морален принцип справедливостта няма икономическа стойност. От друга страна, ефективността на защитата на правото на собственост следва да отчете имущественото състояние и доходите на гражданите, на които се възлагат имуществени задължения. Степента на засягане на имуществото чрез определяне на държавни такси и адвокатски възнаграждения като разноси по съдебни дела е елемент от постигането на „справедлив баланс“ между обществения интерес и индивидуалните права на гражданите. Теорията означава този въпрос за отношенията между правото на собственост и правото на справедлив съдебен процес като икономическо измерение на достъпа до правосъдие – „цената“ на справедливостта. Достъпът до правосъдие се обсъжда във връзка с корпоративните практики в правото и стойността на правните услуги (Hadfield, G., 2014). Икономическите науки все по-често обсъждат теми като икономика на законодателството (Parisi, F., Fon, V., 2009) и икономика на справедливостта (Posner, R., 1981). От своя страна, правните науки насочват изследванията си

към предвидимостта в правните отношения и необходимостта да се вземат предвид икономически показатели при определяне на „справедливия баланс“. Основните права, включително и правото на собственост, се обсъждат чрез правото на справедлив съдебен процес – най-ярък израз на справедливия баланс.

Правото на справедлив съдебен процес е основно право на гражданите, което поражда функционално задължение на държавата да осигури добро правосъдие - институционална способност да се гарантира достъпът до правосъдие. Дискусията за „цената“ на справедливостта или въпросът за икономическите измерения на правото на справедлив съдебен процес е актуална и за българското право на законодателно ниво. По повод на промените в Административнопроцесуалния кодекс, приети със Закон за изменение и допълнение на Административнопроцесуалния кодекс (ДВ, бр. ДВ, бр. 77 от 18 септември 2018 г.), с които се увеличават държавни такси, в свое решение Конституционният съд на РБ (КС) установява, че „достъпът до съд може да бъде индиректно ограничен чрез въвеждане на заплащане на сравнително високи държавни такси“ (Решение на КС № 5 от 19 април 2019 г. по к.д. дело № 12 от 2018 г. - Обн. ДВ. бр. 36 от 3 Май 2019 г.).

В друго свое Решение № 5 от 2003 г. по к. д. № 5 от 2003 г. КС посочва, че правораздаването е публична услуга. „Заплащането на такса се свързва не само с възмездяването на тази услуга, но и с мотивиране на гражданите и юридическите лица към добросъвестно упражняване на процесуалните права, като завеждат иски, които са потенциално основателни, и се предотврати увеличаването на броя на неоснователните съдебни спорове“ (Решение № 5 на КС от 18 април 2003 г. – Обн. ДВ, бр. 39 от 25 април 2003 г.). „Услугата“ (в широк смисъл) правораздаване не е съизмерима, с която и да е друга услуга, тъй като тя е гаранция за правовата държава и необходимостта от ползването ѝ е присъща на всеки правен субект...“. За разлика от други публични услуги, предоставяни от държавните органи, правосъдието гарантира и защитава правата и законните интереси на всички субекти на правото, поради което „то не трябва да е неосновано скъпо, което да го прави недостъпно“. Конституционният съд посочва, че това е особено значимо за наказателното и административното правосъдие в държавата. „Ако дър-

жавата чрез едната от властите си (законодателната или изпълнителната) ограничава достъпа на гражданите до друга своя власт (съдебната), то такава държава губи качеството си на правова държава. Това е така, тъй като тя ограничава възможността на правните субекти да отнесат пред съд правния спор със самата нея” (Решение № 5 на КС от 19 април 2019 г. по к.д. № 12 от 2018 г. - Обн. ДВ, бр. 36 от 3 май 2019 г.). В този смисъл институционалният контекст на правото позволява поставянето на въпроси за икономическите измерения на достъпа до правосъдие, касаещи ефективността на правораздаването през призмата на правовата държава.

Въпросът за стойността на правните услуги може да бъде разгледан в пълнота при прилагането на интердисциплинарен подход, който да съчетае постиженията на икономическите и правните науки. Правната наука посвещава сравнително малко изследвания на отношенията между правото и икономиката. Юристите често не вземат предвид сложността на икономическите условия, в които се създават и прилагат правните норми. Отсъстват достатъчно правно икономически изследвания на собствеността. Икономическите теории, от своя страна, не винаги отчитат институционалната сложност на имуществените (вещните) права и ги разглеждат като елементарно отношение между индивиди по повод на обмена на блага. Правото и икономиката се изучават като две напълно независими системи и самостоятелни социални институти.

От друга страна, правните и икономическите науки изучават собствеността като вид институт. Възприема се двойствената природа на институтите в структурата на обществото. Те са едновременно социални форми и конструкции на разума. Рационалността е присъща характеристика на институтите, но в икономическите науки те са по-скоро теоретични конструкции, въз основа на които се вземат рационални решения. Претенциите за повече прагматизъм, рационалност и качествено законодателство намират своето теоретично обяснение чрез институционална теория на законодателството, която включва и въпросите на легиспруденцията – теория и практика на рационалното законодателство (Wintgens, L., 2013, p. 2).

Разбира се, не можем да отречем традицията в икономическите науки да се обсъждат типични за правото въпроси. Икономическият институционализъм например изследва редица юри-

дически проблеми, което обогатява представата за право и изяснява отношенията между право и икономика. В икономиката институционалният подход се използва, за да се обясни възникването на институтите в резултат на развитието на бизнес организациите. Разглежда се тяхното влияние върху общественото развитие, включително и върху правото. Разбирането за правото и икономиката като институти е обща гледна точка, през призмата на която правото на собственост се изучава в юридически и икономически смисъл. Институционалната представа за правото на собственост определено насочва към практиката на юрисдикциите, каквито са ЕСПЧ, КС, върховните съдилища и останалите правораздавателни институти.

Собствеността като институт безспорно има своите юридически и икономически измерения. Принос към правно икономическите изследвания безспорно има Теорията на правото на собственост, чиято основна задача е „анализът и взаимодействието между стопанската и юридическата система, започвайки от това, че всяко физическо и юридическо лице се явява частен собственик на принадлежащи му имуществва – имущество в най-широк смисъл: различни видове недвижими имоти, включително поземлените участъци; предприятията – като имуществени комплекси, оборудване, транспортни средства и други средства на производство” (Гилина, 2020, 35). Теорията на правото на собственост оказва влияние и върху развитието на съвременното вещно право и неговите конституционни основания и допринася за изясняването на редица въпроси, свързани с институционализирането на правото на неприкосновена частна собственост като основно и неотменимо човешко право. Упражняването на правата на човека, намиращи основание в морала, имат своите съществени икономически аспекти. Достъпът до правосъдие и реалното упражняване на основните права зависи и от стойността на правните услуги като израз на справедлив баланс между неприкосновеността на правото на частна собственост и значимостта на защитавания обществен интерес.

Заклучение

Стойността на правните услуги придобива особена актуалност в контекста на съвременната правова държава, която все по-ясно се очертава като държава на правата. Прекомерният

размер на държавните такси и адвокатските възнаграждения в рамките на правораздаването е в противоречие с функциониращата правова държава. Той представлява нарушение на правата на човека и пряко засяга правото на собственост и правото на справедлив съдебен процес.

Практиката на ЕСПЧ относно ограничаването на правото на собственост, защитено с Протокол № 1 към ЕКЗПЧОС извежда на преден план значението на справедливия баланс между индивидуалните права и обществения интерес при решаване на правни спорове. Засягането на имуществото (собствеността) при определяне на държавни такси и на адвокатски възнаграждения следва да е мотивирано и обосновано.

Прекомерният размер на държавните такси и адвокатските възнаграждения представлява липса на справедлив баланс – нарушение на правото на собственост и на правото на справедлив съдебен процес. Тази гледна точка става все по-отчетлива в практиката на ЕСПЧ. Гарантирането на правото на неприкосновена частна собственост като универсално, абсолютно и всеобщо право на гражданите е елемент на функциониращата правова държава, за която е характерно не формалното върховенство на закона, а върховенството на онзи закон, който установява, гарантира и защитава правата на гражданите.

Литература

Гилина, Н. (2020) *Институционални условия за минимизиране на транзакционните разходи при реализацията на отношенията на собственост (на пазара на жилищни имоти)*. София: Авангард Прима.

(Gilina, N. (2020) *Institutsionalni uslovia za minimizirane na tranzaktsionnite razhodi pri realizatsiyata na otnosheniyata na sobstvenost (na pazara na zhlishtni imoti)*. Sofia: Avangard Prima)

Гройсман, С. (2020) *Право и власт. От неог-*

раничената държава до постмодерно върховенство на правата. София: Сиела.

(Groysman, S (2020) *Law and Power. From the unlimited state to the postmodern rule of law*. Sofia: Ciela)

Дейвид Харис, Майкъл О'Бойл, Ед Бейтс и Карла Бъкли (2013) *Право на Европейската конвенция за правата на човека*. София: Сиела.

(Harris, D., O'Boyle, M., Bates, E., Buckley, C. *Law of the European Convention on Human Rights*. Sofia: Siela)

Панайотова, Л. (2019) *Собственост – развитие и перспективи. Влияние на конституционната и европейската съдебна практика*. София: Сиела.

(Hadfield, G. (2014) *International Review of Law and Economics. The Cost of Law: Promoting Access to Justice through the (Un) Corporate Practice of Law*. V. 38.)

Parisi, F., Fon, V. (2009) *The Economics of Lawmaking*. Oxford. Oxford University Press.

Posner, R. (1981) *The Economics of Justice*. Harvard University Press.

Posner, R. (1995) *Overcoming Law*. Harvard University Press.

Wintgens, L. (2013) *The Rational Legislator Revisited. Bounded Rationality and Legisprudence. The Rationality and Justification*. Brussels: Springer.

Parisi, F., Fon, V. (2009) *The Economics of Lawmaking*. Oxford, New York: Oxford University Press.

Assoc. Prof. Boyka Cherneva, PhD
University of National and World Economy, „Penal Law“ Department
Sofia 1700, 19 “8-mi dekemvri” Str.
E-mail: bcherneva@unwe.bg